פוטוריזם אפריקאי ופוטוריזם ערבי מנקודת מבט עכשווית של קוראת גולה

כתיבת סקירה על ספר בנושא אפרו-פוטוריזם עבור מגזין תוהו הביאה את למא סולימאן לבחון את רעיון הפוטוריזם הערבי, שנמצא עדיין בחיתוליו. דרך עבודות של אמנים כמו לריסה סנסור, סוליימן מג'לי וקולקטיב תשוויש, בודקת סולימאן את הפוטנציאל של הפוטוריזם הערבי להפוך למרכיב מרכזי בדיון העכשוי על תרבות ערבית בכלל ותרבות פלסטינית בפרט.

סקירה מאת למא סולימאן אוגוסט 9, 2016

Anderson, Reynaldo, and Charles E. Jones. Afrofuturism 2.0: The Rise of Astro-Blackness. London: Lexington Books, 2016, 240 pages

הספר*אפרו-פוטוריזם 2.0: עליית האסטרו-שחורות*, בעריכת חוקר התקשורת ריינלדו אנדרסון (Anderson) והפרופסור לענייני אפריקה צ'רלס א. ג'ונס (Jones), הוא אסופת מאמרים הבוחנים את הפוטוריזם האפריקאי (Afrofuturism) כסוגה בתוך העשייה התרבותית האפריקאית הגולה (diasporic), וכמסגרת לניתוח וביקורת בתחום לימודי הטכנו-תרבות השחורה. המחברים והכותבים מבקשים להגדיר בספר את מה שהם מכנים "אסטרו-שחורות": מצב בו "המודעות השחורה של אדם מסוים משתחררת מן המנטליות הסוגרת והמשתקת של העבדות או של הקולוניאליות, ומתוודעת אל הריבוי ואל מגוון האפשרויות וההסתברויות שביקום1". הספר מספק חוויה חינוכית גם עבור קוראת שיש לה עניין מועט במדע בדיוני (עניין שמתמקד בעיקר במאפיינים כמו הצורך באסקפיזם צרכני, או האנרכיזם הגלום בדימיון של מציאויות פוליטיות מוצלחות יותר). הוא מעלה שאלות פרובוקטיביות והכרחיות בנוגע לתרבות פאן-ערבית, אותה ניתן לפרש בעזרת כמה מצבי קיום של ההוויה הפלסטינית – הנוכחת, הנעדרת או המדומיינת.

פוטוריזם אפריקאי כאמצעי ביטוי הופיע לראשונה ביצירתו של מבשר ה"אפרו-פוטוריזם", אמן הג'ז סאן רא (Ra Sun), שפעל ממעמקי הגזענות וההדרה של הממסד האמריקאי בשנות החמישים של המאה הקודמת. רא רקח מרקחת של סמלים אפריקאים, שירה ופילוסופיה. הוא דמיין והציג מחדש את העבר וההווה של ההוויה האפריקאית הגולה באמצעות טרנספיגורציה חללית וחיבור מעט הזוי בין טכנולוגיות עתיקות וחוצניות, עם מידה לא מבוטלת של סרקזם. בסרט*החלל הוא הכלל (Place the is Space ,1974)*"רא מנסה להציל את תושבי כדור הארץ בכך שהוא מציע להם מקורות תעסוקה בתאגיד חדש בחלל החיצון, אך מכיוון שתמורת המשרות המוצעות אין תשלום והן כרוכות בויתור על תענוגות וחטאי העולם הזה, רק מעטים קופצים על ההצעה". (עמ' 65)

An excerpt from Sun Ra's Space is the Place, 1974

Video of An excerpt from Sun Ra's Space is the Place, 1974

סאן רא, קטע מתוך "החלל הוא הכלל" (Place the is Space ,1974)

לאורך שנות השבעים של המאה העשרים, היה זה מוזיקאי הפאנק (Funk) ג'ורג' קלינטון (Clinton) שהוביל את השימוש בפוטוריזם אפריקאי כאמצעי ביטוי והפך אותו לסוגה מוזיקלית משמעותית. בהמשך, הפוטוריזם האפריקאי התחדד כמסגרת לביטוי אמנותי דרך ספרות המדע הבדיוני של אוקטביה באטלר (Butler) וסמואל ר. דלייני (Delaney), והפך לשדה שיח מוכר בשנות התשעים, בעקבות פרסומי המחקר והביקורת של קודוו אשון (Eshun), מארק סינקר (Sinker), פול גילרוי (Gilroy) דרי מארק התרבות ומבקר (Dery) של הופעתה לנדירות בהתייחסו ,1993-מ "פוטוריזם-אפרו" המונח את שטבע יצירה שחורה בסוגת המדע הבדיוני ולנוכח חוסר הייצוג המוחלט של אפרו-אמריקאים בספרות זו. מאז, הפוטוריזם האפריקאי המשיך להתפתח אל תוך הקשר תרבותיפאן-אפריקאי [1], כשטכנולוגיות מתקדמות משמשות אותו לנווט בין העתיד, העבר וההווה.

גם אם הפוטוריזם האפריקאי יכול להיתפש כסגנון שעיקרו ניכוס של תרבות המדע הבדיוני הפופולארית, בביטויים המערביים הלבנים שלה (ביקורת שעדיין נשמעת לעתים ביחס למושג), הרי שלרעיון ולהתפתחותו ישנם, למעשה, שורשים מעמיקים בתרבות השחורה ובהיסטוריית הגולה האפריקאית. החוקר הקנדי טוביאס ס. ון וין (Veen van) מראה באחד הפרקים הגדושים במיוחד בספר*אפרופוטוריזם 2.0*, שכותרתו "אפקט יום הדין: אפרו-פוטוריזם והכרונופוליטיקה של אומה חוצנית", ש"מספר יצירות תרבות של יוצרים מן הגולה האפריקאית אימצו בחום דימויים של חוצניות, חלל חיצון ועולמות אחרים. מוטיב מרכזי בדימויים אלה הוא סחר העבדים חוצה האוקיינוס האטלנטי, שמסופר ומדומיין כחטיפה בידי חוצנים, אשר מביאה עמה את סוף העולם" (עמ' 68). כלומר, גם אם הפוטוריזם האפריקאי משתמש במטאפורות שניתן למצוא במד"ב דיסטופי מערבי, כמו חטיפה בידי חוצנים או עבדות רובוטים, הרי שבמקרה זה, האפוקליפסה כבר התרחשה: היא היא סיפור הבריאה ממנו התפתח הפוטוריזם האפריקאי. במילותיו של הכותב הבריטי מארק סינקר, שמובאות בפרק הרביעי של הספר (ונכתבו ב-1992):

הספינות נחתו לפני זמן רב. הן החריבו חברות שלמות, חטפו ושינו גנטית אוכלוסיות נרחבות, וכפו את ערכיהן ללא הרף. אפריקה ואמריקה – ומכאן גם אירופה ואסיה – הן כבר, בדרכיהן השונות, "אומה זרה"[2] *שאיבדה את האפשרות לשוב למצב נורמלי. לאיזו "נורמליות" ניתן עוד לשוב?*[3]

קריאה מזרח-תיכונית פסימית ומתאבלת במילים אלה עשויה למצוא מעט נוסטלגיה מנחמת בעובדה שאין באמת אפשרות לחזרה[4]. אך עבור התרבות האפריקאית הגולה, במיוחד בביטויה האפרו-פוטוריסטי, הייאוש יכול להוביל להמצאה מחדש של הנרטיבים המתארים את "הריק ההיסטורי והתרבותי שהותיר אחריו 'מעבר הביניים'[5](עמ' 69).

ביטויים עכשוויים יותר של פוטוריזם אפריקאי - כמו היפ-הופ, מד"ב פמיניסטי, הולוגרמות, חלל מרובד, וגם צורות אמנות קלאסיות - עוסקים בנושאים שאינם מוגדרים רק באמצעות יחסם לאלימות קולוניאלית. לדוגמה, בפרק אחר של הספר, נבחן ציורה של האמנית וונגצ'י מוטו (Mutu), ילידת קניה החיה בברוקלין,*לא, אינני מתחרטת (Non, je ne regrette rien, 2007)*כביטוי המיישם את "הדקדוק הסייבורגי (אדם-מכונה)" [6].

[2] 07_021_Non_je_ne_regrette_rien_hiEDITED[3].jpg

[3]וונגצ'י מוטו, לא, אינני מתחרטת, 2007.

דיו, צבע, טכניקה מעורבת, צמחים ופניני פלסטיק על מיילר.
באדיבות האמנית וגלריה ויקטוריה מירו

בציור זה, מוטו מרכיבה סייבורג מעוות וקטוע איברים, אדם-מכונה-חיה, מחלקים אנטומיים שונים: זנב עקרב, גלגל אופנוע, פרסת בהמה, נחש ופרחים מלבלבים, כשהיא משתמשת בקולאז' כטכניקה של פירוק והרכבה מחדש. עבודתה של מוטו עושה שימוש בפוטוריזם האפריקאי כפרקטיקה היסטורית ותרבותית המסייעת בידי אלה שמבקשים לחרוג ממוסכמות כגון ייצוגים של חיפצון ושיח של קורבנות: *מוטו מגדירה מחדש מרחבים של הון ומסחר שבאופן היסטורי הציגו נשים שחורות כחפצים לצריכה – ממגזינים לטיפוח היופי ועד לפרסומים מדעיים וספרי לימוד אנטומיה... הציור לא, אינני מתחרטת משבש את הצגת הגוף הנשי השחור כנקודה שבה וממנה נובעות נוסחאות נורמטיביות של גזע, מגדר ומין.... הוא דורש מאתנו להעריך מחדש מהי משמעות היותך שחורה, אישה, ובת המין האנושי במאה העשרים-ואחת*[7].

כפי שהספר מנסה לקבוע, כאשר מביטים עליו במבט רחב, הפוטוריזם האפריקאי יכול לשמש היטב מסגרות אנליטיות הבוחנות רעיונות ופרקטיקות שעוסקים במהות הזמן (טמפורליות) בעשייה התרבותית האפריקאית. ואמנם, מחקרים ודוגמאות שמובאים לאורך ולרוחב הספר מצביעים על עלייה בשימוש באסתטיקות של עתידנות ומד"ב עקב זיהויין כפרקטיקות חשובות ובעלות מטען פוליטי עבור התרבות האפריקאית הגולה. יחד עם זאת, מבקרים שונים תוהים האם מד"ב אפרו-פוטוריסטי אכן קשור לאפריקה, או שמא ניתן למצוא בו, באותה המידה לפחות, השפעה של תרבות סייבר מערבית, של טכנו-קפיטליזם ושל מבני כוח אחרים? בהמשך לכך, חשוב לציין כי פוטוריזם אפריקאי שמקורו אינו בגולה האפריקאית נעדר לגמרי מהספר. באם קיים סוג כזה של פוטוריזם אפריקאי, שנמצא בשלבי התהוות, או לאו, היעדרו מן הדיון מצביע על כך שהקרע ההיסטורי בין אפריקה לבין הגולה עלול להיות עמוק יותר מן התובנות שניתוח עשייה תרבותית אפריקאית תחת מיקרוסקופ אפרו-פוטוריסטי יכול להציע.

שאלת קיומו של הפוטוריזם הפאן-אפריקאי עומדת בעינה כנושא לדיון עתידי, אך בינתיים, כתיאוריה וגם כפרקטיקה, הפוטוריזם האפריקאי מציע לקורא העכשווי הגולה רעיון שעשוי להוביל, בהקשר הפאן-ערבי, לתובנות על היסטוריה ועל עתידים חלופיים. בקריאה פלסטינית, הפוטוריזם האפריקאי מהדהד חוויות וזיכרונות קולקטיביים: יש בו התייחסות למוטיבים כמו האפוקליפסה שכבר התרחשה וחוסר היכולת לשוב אל הנורמלי, כמו גם למשטרי כוח קולוניאליסטיים, גזענות, דחיקה לשוליים, גירוש, וזהויות קולקטיביות של קורבנות. ואולם את הנרטיבים הפלסטיניים של אובדן, נישול ואסון (נכבה) יש לראות כחלק מנרטיב ערבי רחב יותר ומתוך פרספקטיבה פאן-ערבית. כך אולי יוכלו התרבויות הפלסטינית והערבית לפתוח

בחקירה פוסט-פוסט-קולוניאליסטית של העצמי ושל הזהויות הקולקטיביות. בקריאה כזו, הפוטוריזם (האפריקאי) מציע לתרבויות גולות אפשרות לפרק ולהרכיב מחדש את ההיסטוריה באופן שיחדור מבעד לגבולות טריטוריאליים ומנטאליים.

אין זה מפתיע, אם כך, למצוא ברשת הצעה צנועה מתוך המניפסט של האמן סוליימן מג׳לי (Majali)לקראת פוטוריזם(ים) ערבי *[4]* (*TowardsArabfuturism/s*), שהתפרסם בגיליון השני של המגזין המקוון*Novelty*ב-2015:

רעיון ההשתייכות מאותגר ללא הרף [...] אין בנמצא תרבות או זהות אחידות [...] השימוש ב"-פוטוריזם" כאן אינו מכוון לתנועה הפוטוריסטית כשם שלא ניתן לפרשו כ"עתידנות". "–פוטוריזם" דווקא צופה אל העתיד. הוא מסמן שבר תרבותי מתריס, משליך עצמו קדימה אל מה שנמצא מעבר לנרטיבים הגמוניים ואירו-צנטריים שגורים [...] רעיונות אלה יכולים לתרום להתפתחותה של תרבות-נגד הולכת ומתעצמת של חשיבה ופעולה, שבבוא הזמן תשמש לבניית מצבים חלופיים של התהוות (becoming).

ייתכן שזהו השימוש הראשון במונח "פוטוריזם ערבי" (Arabfuturism), אך ביטויים פוטוריסטיים ערביים צצים בשנים האחרונות בקצב גובר והולך, גם אם אינם מוגדרים ככאלה באופן מוצהר. במהלך חיפוש מייגע אחר ביטויים כאלה, שהוביל לפינות נידחות במיוחד של האינטרנט, הופיע פתאום דימוי בלתי שגרתי.קסדה *[5]* האמן של עבודתו ,(Helmet, 2016) הלבנוני איימן בעלבקי (Baalbaki) היא אובייקט מטריד אך מרתק ביופיו ובו עירוב בין עבר/הווה/עתיד, ללא הבחנה. העיצוב המוקפד של הקליגרפיה הערבית, שנחרתה על לוח מתכת, מעלה נושאים שקשורים לאיסלאם, מיליטריזם, ואפילו אסטרו-מדע. נדמה שהשילוב בין העתיק לעתידני הופך, באופן אוטומטי, כל ייצוג אפשרי לפרדוקסלי.

יתר על כן, נראה כי העניין בפוטוריזם ערבי הולך וגובר -כנסים [6], תערוכות אמנות ודיונים [7] שונים על מד"ב ערבי בספרות [8] , בקולנוע ובאופני ביטוי נוספים נערכים הן במערב והן בעולם הערבי. דוגמה משעשעת במיוחד, גם אם היא סוטה מעט מתחומנו, היא פרויקט ההיסטוריה החלופית המכונה"תולדות חייו של הסופי הנודד אל-חאג' ולדימיר לנין *[9]* " *(The Life of the Wandering Sufi Al-Hajj Vladimir Lenin)*. אפילו סרטי מד"ב בסגנון סוג ב׳ מתחילים להופיע:

[10] צמד טופז, Phoeniz Cosmic

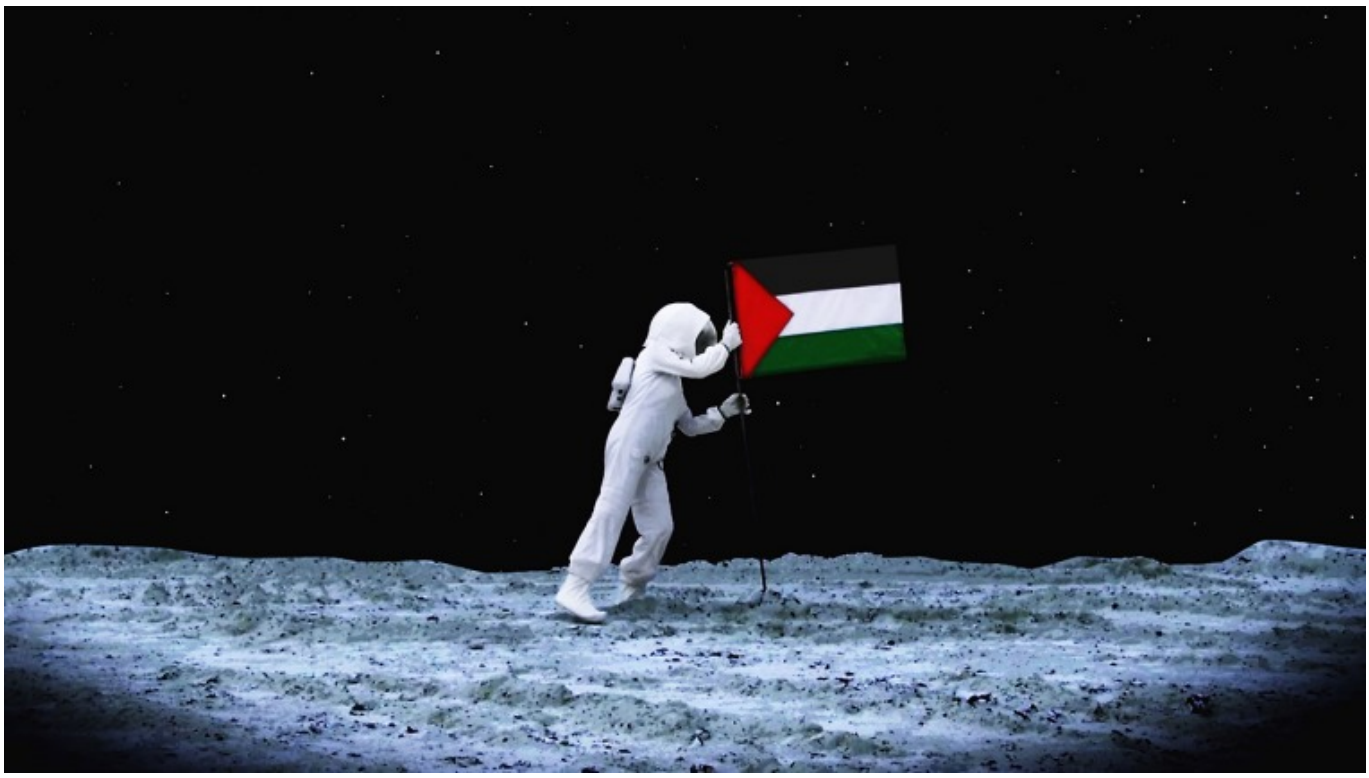
Video of טופז צמד, Cosmic Phoeniz

צמד טופז, Phoeniz Cosmic.

12:37 דקות, 2013.[8]

בהקשר פלסטיני ספציפי יותר, האמניתלריסה סנסור [11] מעבודותיה בחלק עתידניים נושאים כוללת (Sansour)9 . אקסודוס לחלל (Exodus Space A, 2009) הוא עיבוד של סרט המד"ב האיקוני "אודיסיאה בחלל", שבו הופכת סנסור לפלסטינית הראשונה שתוקעת דגל בחולות הירח: "צעד קטן לפלסטינית זו, צעד גדול לאנושות". מעבר להיותה פנטזיה נאיבית על מציאות שבה פלסטינים עשויים להגיע לירח, אקסודוס לחלל היא דימוי חזותי קודר של הפלסטיני המגורש הרחק ככל הניתן - עד הירח - והוא נידף לבדו בחלל החיצון, אל תוך השכחה.

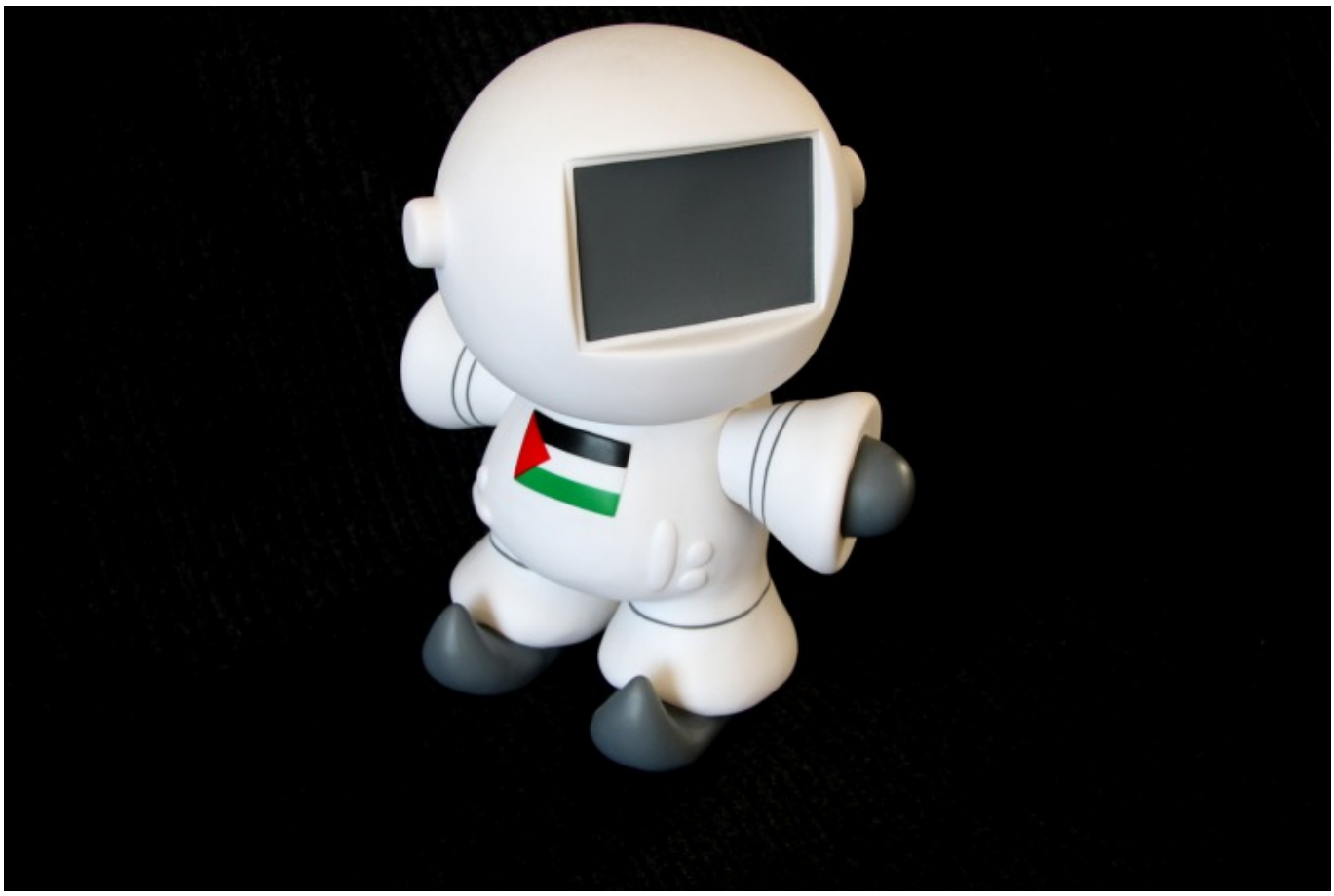
[12] SPACEflag (mag.print).jpg

[13]לריסה סנסור, אקסודוס לחלל
2009. הדפסת צבע, 67x120 ס"מ. באדיבות האמנית

באותה שנה סנסור פיתחה גם רצף צילומי קצר ובו דמויות זעירות של אסטרונאוטים פלסטיניים המכפילים את עצמם שוב ושוב. הסדרה*פלסטינאוטים (Palestinauts, 2012)*היא מחווה כלפי יותר ויותר "פלסטינאוטים" ש" לקחו את העניינים לידיהם [14]" בין אם בהגירה, בגולה או באפשרויות אסטרו-קיומיות אחרות.

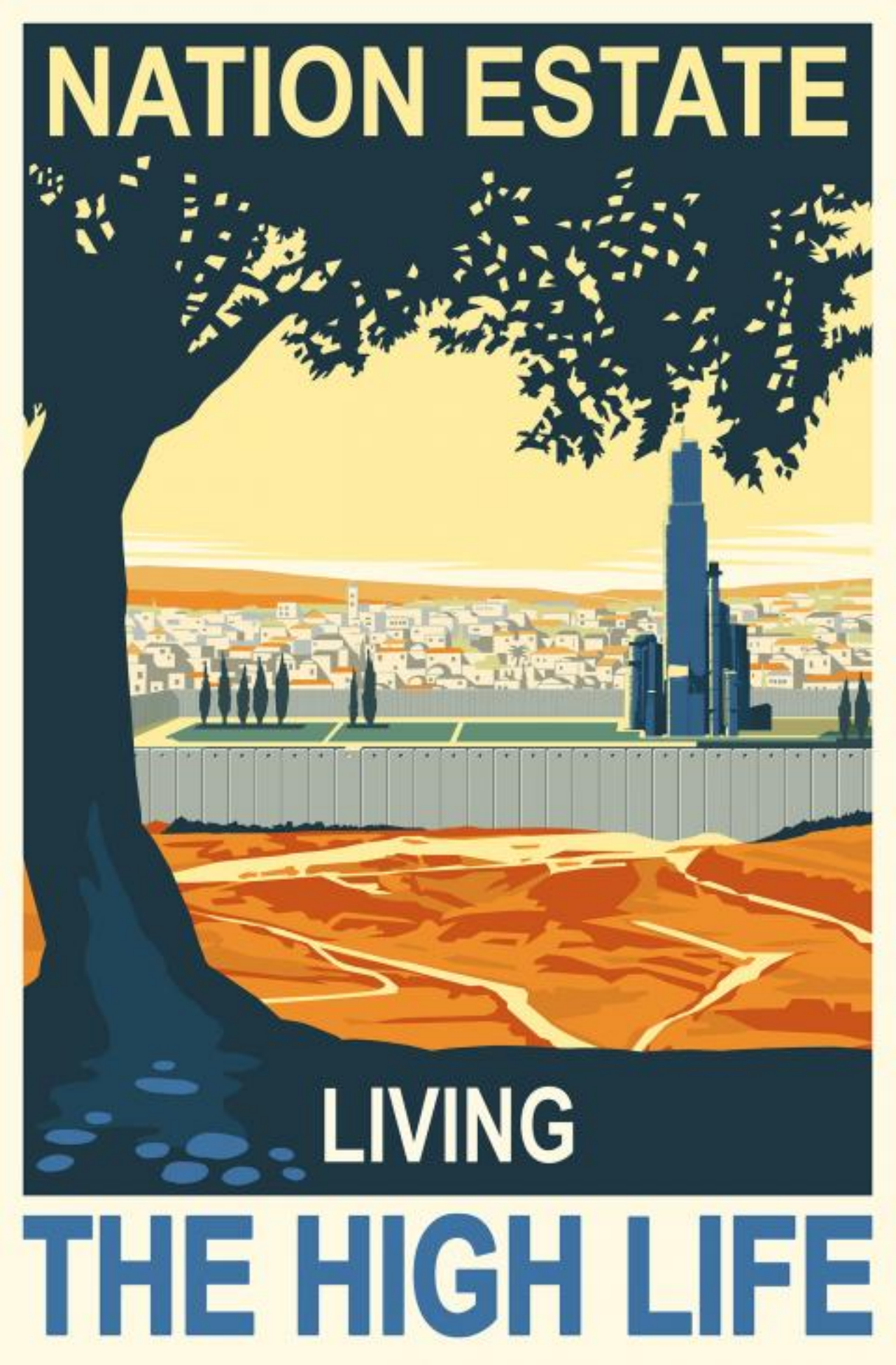
[15] Palestinaut.promo_.shot1_.jpg

[16]לריסה סנסור, פלסטינאוט
2010. ויניל, 20 ס"מ. באדיבות האמנית

עבודה נוספת של סנסור נקראת*בניין האומה (Estate Nation, 2012)*. זהו סרט מד"ב קצר שחוקר את הארכיטקטורה הדיסטופית של המדינה הפלסטינית, ומציג אותה כאוסף של גורדי שחקים שקופים אשר מבעדם נשקף נוף הארץ, המעוטר בחומת האפרטהייד, שעדיין עומדת על תילה.

[17] 08. NATION ESTATE poster (small).jpg

NATION ESTATE
LIVING
THE HIGH LIFE

[18]לריסה סנסור, נחלת האומה (פוסטר)
2012. הדפסת נייר, 100x150 ס"מ. באדיבות האמנית

יש לציין כי כמו בפוטוריזם האפריקאי, גם בפוטוריזם הערבי קיים שוני בין ביטויים פוטוריסטיים גולים וילידיים, כך שיצירתם של אמנים החיים באירופה, כמו סנסור, בעלבקי ומג'לי, מעודדת בחינה מעמיקה יותר של הבדלים אלה. הסבר אחד להבחנה זו נעוץ במבני הכוח במזרח התיכון, אשר מנתבים את החשיבה והדמיון הקולקטיביים באופן שמנציח תחושות של קורבנות, קיבעון לאומני/דתי ותודעות של אסון (נכבה).

קולקטיב המוזיקהתשוויש [19](הפרעה) 10 , שבסיסו בפלסטין, מהדהד אף הוא כמה מהערכים המקודמים על ידי אופן הביטוי הפוטוריסטי. סרטון הווידאו הניסיוני שלהם,*הקדמה (Intro)* מ-2009 הוא קולאז' דחוס וקצבי של חומרי ארכיון קוליים וחזותיים. הוא נפתח בדימויים בשחור-לבן של חופים שטופי שמש, מפגשים חברתיים, ואנשים שמחים שמשתעשעים ושרים, ואז מתחלפת התמונה לדימויים קודרים, מטושטשים ומעוותים של פיצוצים וחרדה. "מבלי להבין אף מילה ניתן לראות בבירור מהקטעים המגומגמים והמעגליים שקרה כאן אסון", טוענמאמר ביקורת [20]בעיתון "National The". ושוב, מוזיקת טריפ-הופ מסומפלת משתנה במעבר חד לרצף תצלומים מהבהבים של התקוממויות, תמונות מנשף המסכות של הסכמי אוסלו, וקטע מסרט הוליוודי ישן עם הטקסט: "איני יודע האם זהו כושי או אדם לבן".

תשוויש, הקדמה, 2009 [21] מתוך تشويش - Tashweesh [22]

ייתכן ו"פוטוריזם ערבי" היא הגדרה נלהבת מדי. עם זאת, ברור כי עבודות כמו אלו שהוזכרו כאן מחויבות למהלכים המבצעים ניסויים בהיסטוריה, בניסוח מחדש, בטכנולוגיה, ובעתיד הנעדר. במילותיו של חבר קולקטיב "תשוויש", באסל עבאס (Abbas): "בלב הדברים שוכנת התבוננות על התמונה העכשווית של העולם הערבי תוך שימוש בחומרים ישנים וחדשים [...] באופן זה אנחנו תמיד רואים את העבר והעתיד יחד כחלק מאותו רגע. הם מאוד קשורים זה לזה מנקודת מבט פוליטית"11. כפי שניתן ללמוד מיצירתם של תשוויש - שהטכניקות והרעיונות שעולים בה יכולים להיתפש כפוטוריסטיים, או ככאלה שניתן למצוא בהרבה עבודות ואופני ביטוי אחרים ללא כל קשר לפוטוריזם - אין זה חד-משמעי מה ניתן לסווג כפוטוריסטי, כשמדובר בתכונות הייחודיות של תרבויות ערביות שונות. עם זאת, תבניות חשיבה פוטוריסטיות יכולות לסייע לנו להעריך ולפרש טוב יותר פרקטיקות ש"מושקעות באופן מוחלט בהמצאת עתידים חלופיים או בכתיבה מחדש של העבר, על מנת לשנות את ההווה (מתוכו מדומיינים אותם עתידים)".12

יכול להיות שפוטוריזם ערבי הוא עדיין נחלתו הבלעדית של הביטוי הגולה, אך הדוגמאות שהובאו כאן רק מגרדות את פני השטח – הן מרמזות שיש להעמיק חפור כדי להפוך את המציאויות הדיסטופיות שלנו לחקירה פאן-אוטופית של העבר מנקודת מבט הצופה לעתיד.

1. Anderson & Jones, Afrofuturism 2.0: The Rise of Astro-Blackness, (London: Lexington Books, 2016), vii.
2. Alien Nation [23]הוא שמו של סרט מד"ב אמריקאי קלאסי אפל מ - 1988, שמתחיל בנחיתת חללית מלאה בחוצנים עבדים קרוב ללוס אנג'לס - חוצנים אשר מנסים להשתלב בקרב תושבי העיר. בעקבות הסרט נוצרו תחת אותה כותרת סדרת טלויזיה, קומיקס ועוד. הכותרת תורגמה לעברית כ"חקירה בעיר זרה". (הערת העורכת)
3. Sinker in Anderson & Jones, 2016, 64 ,
4. אין להחמיץ את האירוניה של סינקר בשימוש ב"אומה זרה" כהתייחסות של האפרו-פוטוריזם לזרות.
5. "מעבר הביניים" (Passage Middle The) הוא המונח המתאר את מסען של ספינות העבדים ממערב אפריקה לאיי הודו המערבית כשהן נושאות מילוני אפריקאים משועבדים אל "העולם החדש".
6. הסייבורג הוא דמות תיאורטית או פיקטיבית שיכולותיה נמתחות מעבר למגבלות האנושיות בעזרת מרכיבים מכניים שהושתו בגופה (הגדרת מילון אוקספורד, מהדורה שלישית)
7. Anderson & Jones, 17-18.
8. לצפייה ב סרט המלא [24]

- 9.סנסור הציגה לאחרונה תערוכת יחיד בשם " בעתיד הם אכלו מכלי החרסינה המשובחים ביותר [25]", ב - Mosaic Rooms בלונדון. תערוכה עד מוצגת 20-ה באוגוסט, 2016.
- 10. חלק מקולקטיב רמאללה אנדרגראונד [26]
- 11. Alex Ritman. " Running Interference: Tashweesh Have Come a Long Way from Hip-hop Roots" [20] *The National*. May 3, 2011. Accessed June 02, 2016.
- 12. Anderson & Jones, 80.

Source URL: https://tohumagazine.com/he/article/%D7%A4%D7%95%D7%98%D7%95%D7%A8%D7%99%D7%96%D7%9D-%D7%90%D7%A4%D7%A8%D7%99%D7%A7%D7%90%D7%99-%D7%95%D7%A4%D7%95%D7%98%D7%95%D7%A8%D7%99%D7%96%D7%9D-%D7%A2%D7%A8%D7%91%D7%99-%D7%9E%D7%A0%D7%A7%D7%95%D7%93%D7%AA-%D7%9E%D7%91%D7%98-%D7%A2%D7%9B%D7%A9%D7%95%D7%95%D7%99%D7%AA-%D7%A9%D7%9C-%D7%A7%D7%95%D7%A8%D7%90%D7%AA-%D7%92%D7%95%D7%9C%D7%94

Links
[1] https://he.wikipedia.org/wiki/%D7%A4%D7%90%D7%9F-%D7%90%D7%A4%D7%A8%D7%99%D7%A7%D7%A0%D7%99%D7%95%D7%AA
[2] https://tohumagazine.com/he/file/07021nonjeneregretterienhiedited3jpg
[3] https://tohumagazine.com/sites/default/files/07_021_Non_je_ne_regrette_rien_hiEDITED%5B3%5D.jpg
[4] http://www.smajali.co.uk/arch3.html
[5] https://theartstack.com/artist/ayman-baalbaki/helmet-10
[6] http://www.shubbak.co.uk/science-fiction-in-the-arab-world/
[7] http://www.theguardian.com/commentisfree/2009/jul/30/arab-world-science-fiction
[8] http://www.islamscifi.com/ian-campbell-on-muhammad-aziz-lahbabis-the-elixir-of-life/
[9] http://www.islamscifi.com/alternate-history-a-muslim-haji-vladimir-lenin/
[10] https://tohumagazine.com/he/file/%D7%A6%D7%9E%D7%93-%D7%98%D7%95%D7%A4%D7%96-cosmic-phoeniz
[11] http://www.larissasansour.com/
[12] https://tohumagazine.com/he/file/spaceflag-magprintjpg-1
[13] https://tohumagazine.com/sites/default/files/SPACEflag%20%28mag.print%29_1.jpg
[14] http://www.larissasansour.com/palestinauts.html
[15] https://tohumagazine.com/he/file/palestinautpromoshot1jpg
[16] https://tohumagazine.com/sites/default/files/Palestinaut.promo_.shot1_.jpg
[17] https://tohumagazine.com/he/file/08-nation-estate-poster-smalljpg
[18] https://tohumagazine.com/sites/default/files/08.%20NATION%20ESTATE%20poster%20%28small%29.jpg
[19] http://vimeo.com/tashweesh
-[20] http://www.thenational.ae/arts-culture/music/running-interference-tashweesh-have-come-a-long way-from-hip-hop-roots
[21] https://vimeo.com/9436876
[22] https://vimeo.com/tashweesh
[23] https://www.youtube.com/watch?v=W9o4gbXgv9c
[24] https://vimeo.com/64440520
[25] http://mosaicrooms.org/event/in-the-future-they-ate-from-the-finest-porcelain/
[26] https://www.youtube.com/channel/UC2HYDfZ-GIxzjigsN-VCCJg